

Форми реалізації конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей

На сучасному етапі становлення науки конституційного права існує тенденція до переосмислення пріоритетних напрямів дослідження. Зокрема, науковці все частіше звертаються до розроблення теорії реалізації Основного Закону держави, його використання як вагомому стимулятора соціального прогресу, втілення конституційних настанов у фундамент суспільних відносин і поведінку людини та громадянина [1–3]. При цьому поняттям «реалізація» охоплюється певний процес, система засобів та заходів, що спрямовані на перетворення в життя чинної Конституції, досягнення передбачених в ній соціальних цілей [4, 62]. Соєю чергою, якщо реалізацію Конституції розглядати з погляду висунутих в ній цілей – кінцевих, віддалених чи наближених, можна розрізнити здійснення Конституції загалом і реалізацію конституційних норм у формі здійснення конституційних прав та обов'язків суб'єктів [5, 162].

На сьогодні далеко небезпроблемним залишається питання реальності конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні, оскільки, мабуть, недостатньо на конституційному рівні закріпити даний інститут, необхідно, щоб усі учасники відповідних правовідносин могли виконувати конституційні обов'язки і брати активну участь в їх реалізації, користуючись передбаченими законодавством благами.

Звідси, на наш погляд, аналіз питань, пов'язаних з обов'язком неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей мають бути спрямовані насамперед на науковий пошук шляхів його реалізації. У зв'язку з цим дослідження правових форм реалізації названого конституційного обов'язку є актуальним.

Нормативність конституційних приписів, вплив на суспільні відносини за допомогою загальних та обов'язкових правил поведінки являють собою новий етап в управлінні соціально-економічними і політичними процесами, в створенні способу нормативного управління суспіль-

ством. Вважаємо, що конституційні норми, що закріплюють обов'язки людини і громадянина, виступають своєрідним «елементом» правового припису, першоджерелом всіх інших приписів, що закріплюють за людиною ті чи інші обов'язки. Отже, ця вимога щодо конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей викладена безпосередньо в тексті статті Конституції. Водночас у статті як в початковому і основному елементі системи законодавства закріплені і передбачені правові відносини, в які вступають суб'єкти для того, щоб виконати цей припис. Такими суб'єктами є, по-перше, людина, громадянин України, оскільки їм, насамперед, адресований правовий припис статті, по-друге, державні органи та різноманітні організації.

Вказана конституційна форма накладає обов'язки не лише на особу. Так, якщо виконання обов'язку не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей цілком і повністю залежить, зокрема, від волі людини, детермінованої її суспільною свідомістю, в тому числі і одним із основних елементів її структури – правосвідомістю, то виконання вже обов'язку додержуватися Конституції України та законів України не залежить тільки від названого чинника. Держава має створити певні для цього умови, гарантувати виконання людиною, громадянином вказаного обов'язку.

Крім того, варто наголосити, що при реалізації обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей має діяти так званий принцип його верховенства в силу конституційного закріплення. Це означає виконання вказаного обов'язку усіма суб'єктами конституційних правовідносин у сфері правотворчості і правореалізації.

У правових дослідженнях неодноразово зверталася увага на те, що слід відрізнити закріплену в законі необхідність встановленої поведінки (як

вимогу і орієнтир, модель, лінію майбутньої поведінки тощо) і самі реальні, фактичні дії, які виступають формою реалізації обов'язку. Обов'язок, як підкреслюється, здійснити ту чи іншу дію і сама ця дія – не одне і те ж. Обов'язок – це тільки необхідність поведінки, але не сама поведінка як акт волі, як вчинок [6, 168]. Здійснення правових норм – це процес, а не якийсь одномоментний «негайний» акт, який миттєво перетворює можливе в дійсне, тобто обриває можливість і кладе початок дійсності [7, 126].

Щодо конституційного обов'язку, передбаченого ч. 1 ст. 68 Конституції України, то сам процес реалізації полягає у прийнятті людиною, громадянином рішення про конкретні шляхи і засоби втілення його в життя, організації виконання прийнятого рішення та фактичного виконання цього рішення. Суб'єкт обов'язку має усвідомити його зміст, межі та порядок виконання, як це передбачено в нормах права. Після усвідомлення особа приймає рішення вже про конкретні шляхи і засоби перетворення в життя даного обов'язку, його виконання. Усвідомлення обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей – це розумова діяльність людини, громадянина, яка полягає у внутрішньому сприйнятті та ставленні до даного обов'язку. Так, даний конституційний обов'язок пов'язаний з реалізацією і індивідуального, і суспільного інтересу.

Зазначимо, що при виконанні конституційного обов'язку додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, особа має точно і неухильно виконувати передбачені Основним Законом дії незалежно від того, чи збігаються її бажання і переконання зі змістом зобов'язуючих норм. Відмова від здійснення вказаного конституційного обов'язку або ж неналежне його виконання може мати наслідком, як правило, застосування санкцій з боку держави. Таким чином, діяльність з реалізації обов'язків включає власне організацію та фактичне виконання прийнятого рішення, а в деяких випадках вона може включати і спеціальну організаційну діяльність компетентних органів держави і суспільних організацій із застосування норм і фактичне виконання актів застосування.

Зокрема, реалізація положень Конституції України виражається в такій поведінці учасників суспільних відносин, яка узгоджується з вимогами цих положень. Своєю чергою, характер вказаної поведінки не однаковий, оскільки в одних випадках здійснення конституційних положень вимагає від суб'єктів вчинення активних дій, в результаті яких вони використовують закріплені Основним Законом держави суб'єктивні права і виконують покладені на них конституційні обо-

в'язки, в інших – утримання від дій, що заборонені Конституцією. Як відомо, у формі активних дій реалізуються уповноважуючі і зобов'язуючі норми; у формі утримання від дій – забороняючі норми Конституції України.

Так, норми права можуть бути реалізовані у різних формах, зокрема, у правовідносинах і поза ними, за участю державних органів та без останніх. Форма реалізації права залежить від особливостей гіпотез і диспозиції тих чи інших правових норм, особливостей суспільних відносин, які ними регулюються, характеру поведінки суб'єктів, які реалізують дані правові норми.

Відповідно, в науці конституційного права вирізняють три основні форми здійснення, реалізації дозволяючих, забороняючих та зобов'язуючих конституційних норм – використання, виконання і додержання [8, 55; 4, 88–99; 5, 163]. Крім того, автори ряду робіт, в яких розглядаються форми реалізації конституційних норм, вказують також ще одну форму – застосування [9, 3; 10, 340–350; 11, 423].

Додержання конституційних норм – це така форма їх реалізації, при якій людина та громадянин, державні органи, юридичні особи утримуються від здійснення заборонених Конституцією України дій. Це особливий обов'язок усіх суб'єктів конституційних правовідносин.

Так, зміст положення ч. 1 ст. 68 Конституції України полягає в пасивному утриманні від учинення дій, які завдають шкоди суспільству, державі, особі, тобто таких, що є забороненими. Проте додержання не зводиться до утримання від заборонених нормами права дій, коли достатньо не порушувати встановлених правових заборон. Якщо говорити про конституційні принципи, то першочергово варто наголошувати на їх додержанні, яке в цьому випадку передбачає не лише утримання від порушення цих принципів, але й активне перетворення їх в реальність, безперешкодне управління ними у всіх сферах діяльності держави і суспільних організацій, державних органів, посадових осіб та громадян.

Додержання – це форма, в якій відбувається реалізація конституційних обов'язків тоді, коли в цих обов'язках чітко вказані приписи необхідної поведінки, що не потребують додаткової регламентації. Часто людина не усвідомлює того, що вона реалізує конституційні обов'язки, оскільки вона не здійснює дій, що заборонені юридичними нормами. Обов'язок додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей виступає змістовним підтвердженням цього факту.

Шляхом додержання реалізуються також конституційні норми, в основі яких лежать заборонні диспозиції. Такою диспозицією є вимога утримуватися від певного варіанта негативної поведінки,

яка Конституцією України чи іншим законом визнається правопорушенням. Та чи інша людина, громадянин повинні співставляти свою поведінку з інтересами інших осіб в рамках конституційних постанов. Так, зокрема, ніхто не має права посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Отже, додержання передбачає правомірну поведінку суб'єктів права. І лише за цієї умови воно виступає в якості форми реалізації конституційних норм. Додержання не потребує виникнення конкретних правовідносин. Реалізація в цій формі приписів Основного Закону повною мірою забезпечується системою загальних конституційних правовідносин.

Більшість науковців схиляється до думки, що ч. 1 ст. 68 Конституції України закріплює тільки таку форму правореалізації, як додержання. На нашу думку, у вказаному приписі можна розгледіти і таку форму реалізації конституційних норм, як виконання.

Виконання конституційних норм є активною поведінкою суб'єктів правовідносин, яка проявляється в обов'язковому здійсненні передбачених законом дій [8, 56] або, зокрема, є обов'язковим вчиненням активних дій, що наказуються нормами права в інтересах правомочної сторони, у виконанні обов'язків [12, 388]. Така форма передбачена в самій Конституції (ст. 2, 68 та інші) та вимагає дотримання конституційних норм. Виконання передбачає високий ступінь активності суб'єктів конституційного обов'язку та орієнтує їх на здійснення конституційних вимог, проведення з цією метою різноманітних заходів: економічних, політичних, наукових, організаційних та інших. Виконання полягає в обов'язковій реалізації передбачених конституційними нормами дій, у здійсненні державно-владних імперативних вимог незалежно від особистого ставлення до них суб'єктів права. У формі виконання, на думку відомих російських науковців, реалізуються норми, що визначають обов'язки громадян, посадових осіб, державних і громадських організацій, їх органів [13, 259; 4, 89].

В Основному Законі України, зокрема, закріплені такі способи виконання: а) всі суб'єкти права повинні виконувати Конституцію України та закони України (ч. 1 ст. 68); б) людина, громадянин зобов'язані виконувати свої обов'язки (ст. 64–68); в) Українська держава зобов'язана виконувати міжнародні договори, якщо останні були ратифіковані Верховною Радою України (ч. 1 ст. 9).

Зазначимо, що при такій формі правореалізації як додержання, суб'єкти обов'язку повинні не здійснювати забороняючих дій, щоб реалізувати норму права, а у випадку виконання, навпаки, повинні активно діяти.

Своєю чергою, невиконання багатьма суб'єк-

тами конституційного обов'язку додержуватися Конституції та законів України, як видається, порушує стабільність в суспільстві. Водночас його виконання прямо і безпосередньо позначається на інших обов'язках.

Так, передбачений ст. 67 Основного Закону конституційний обов'язок, зокрема, сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, в першу чергу повинні виконувати суб'єкти підприємницької діяльності. Своєю чергою, спостерігаються ухилення від виконання вказаного обов'язку. Відбувається це в силу багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин. Як зазначається в спеціальній юридичній літературі, «податки реально сплачуються лише на 50–60 %, а приватні банки, які становлять більшість банків України, мало не всі перетворилися на засоби відмивання та вимивання коштів» [14, 90]. В окремих підприємств вкорінилася звичка використовувати всі можливості для уникнення сплати податків, а отже, таким чином вони не виконують обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, оскільки ухиляються від виконання вимог законів України «Про прибутковий податок з громадян», «Про місцеві податки і збори», «Про систему оподаткування», а також положень Конституції України.

Аналогічно можна говорити і про обов'язок не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки (ст. 66 Конституції України). Вказаний обов'язок конкретизується у законах України: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд України», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про охорону культурної спадщини», у Земельному, Водному та Лісовому кодексах України та ін. Відповідно до норм, які містяться в цих законодавчих актах, громадяни України зобов'язані обережно, охороняти і раціонально використовувати природні багатства; здійснювати діяльність щодо додержання вимог екологічної і пожежної безпеки; не порушувати екологічні та законні інтереси інших суб'єктів; охороняти ліси від пожеж та самовільного вирубування; раціонально використовувати й обробляти свої земельні ділянки тощо. Крім того, також норми цих законодавчих актів зобов'язують громадян України додержуватися вимог чинного законодавства щодо діяльності у сфері культури; дбати про збереження культурної спадщини, традицій народної культури, сприяти охороні пам'яток історії та культури; поважати культуру, мову, традиції, звичаї та обряди національних меншин, які проживають на території України, піклуватися про естетичне виховання і культурний розвиток дітей, долучення їх до цінностей вітчизняної та світової культури.

Так, зокрема, Закон України «Про охорону культурної спадщини» передбачає кримінальну (ст. 43) та адміністративну (ст. 46) відповідальність за порушення законодавства про охорону культурної спадщини, а також накладення фінансових санкцій (ст. 44, 45). В свою чергу, КУпАП передбачає накладення штрафу за порушення правил охорони і використання пам'яток історії та культури (ст. 92), а Кримінальний кодекс України – різновиди кримінальної відповідальності за нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури.

За завдані природі збитки законодавство України передбачає, зокрема, цивільно-правову відповідальність. Крім того, людина, громадянин несе адміністративну та кримінальну відповідальність. Зокрема, розділ VIII КК України – «Злочини проти довкілля», у ст. 236–254 передбачає кримінальну відповідальність за 19 видів злочинів.

Таким чином, додержуючись положень вказаних законодавчих актів, особа належним чином та у відповідних формах реалізує обов'язок, закріплений в ч. 1 ст. 68 Основного Закону України. Реалізація вказаного обов'язку передбачає вияв особистої зацікавленості людини та громадянина, можливість обирати різні варіанти поведінки при

дотриманні та виконанні Конституції України та законів України. Крім того, така реалізація становить безперервний процес, а тривале і постійне виконання обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей – є звичайним способом його існування.

На думку автора, форми реалізації конституційного обов'язку: додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей – це процес втілення конституційно-правових норм щодо даного обов'язку. В свою чергу, і виконання, і додержання виступають формами реалізації конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей та вимагають слідувати конституційним нормам. Але якщо додержуватися конституційних приписів означає керуватися ними в практичній діяльності, то виконання, на відміну від додержання, полягає в тому, що суб'єкти повинні здійснювати активні дії, що передбачені нормами конституційного права, виконувати державно-владні імперативні вимоги незалежно від особистого ставлення до них суб'єктів конституційного права.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика: монографія / [відп. ред. В. Ф. Погорілко]. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; А.С.К., 2003. – 652 с. – (Нормативні документи та коментарі).
2. *Тодька Ю. Н.* Конституция Украины – Основной Закон государства и общества: учеб. пособие / Тодька Ю. Н. – Х.: Факт, 2001. – 382 с.
3. *Погорілко В. Ф.* Конституція України: проблеми теорії і практики / В. Ф. Погорілко // Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2001. – Вип. 12. – С. 141–158.
4. *Лучин В. О.* Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации / Лучин В. О. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 687 с.
5. *Эбзее Б. С.* Советское государство и права человека. Конституционные вопросы / Эбзее Б. С.; [под ред. И. Е. Фарбера]. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986. – 182 с.
6. *Матузов Н. И.* Правовая система и личность / Матузов Н. И. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 293 с.
7. *Матузов Н. И.* Личность. Право. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Матузов Н. И. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – 292 с.
8. Конституційне право України / [за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики]. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – 376 с.
9. *Шаповал В.* Теоретичні проблеми реалізації норм Конституції України / В. Шаповал // Право України. – 1997. – № 6. – С. 3–7.
10. *Тесленко М.* Держава і правова охорона Конституції / М. Тесленко // Право України. – 2005. – № 2. – С. 89–91.
11. Проблемы общей теории права и государства / [под общ. ред. В. С. Нерсесянца]. – М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М), 2002. – 832 с.
12. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права: [підручник] / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
13. *Хропанюк В. Н.* Теория государства и права: учеб. пособие [для высших учеб. заведений] / В. Н. Хропанюк. – М.: «Интерстиль», 1999. – 377 с.
14. *Погорілко В. Ф.* Теоретичні і практичні проблеми сучасного українського державотворення / В. Ф. Погорілко // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 87–95.

О. В. Білоскурська,

кандидат юридичних наук, старший викладач
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного
університету